

Kuchita Kafukufuku Kudzera m" Mafunso
ndi Mayankho
(Interview and survey)

International
Labour
Organization

TIMVERENI

Lekani Kugwiritsa Ntchito Ana

Kulimbikitsa Ufulu wa Ana Kudzera M'maphunziro, Zaluso ndi
Njira Zofalitsira Mauthenga

TIMVERENI

LekaniKugwiritsaNtchitoAna

**KulimbikitsaUfuluwaAnaKudzera
M'maphunziro,ZalusondiNjirazofalitsira
Mauthenga**

**KuchitaKafukufuku Kudzera
M'mafunso ndiMayankho**

Kabukuka ndi kamodzi ka mabuku a maphunziro a TIMVERENI Lekani Kugwiritsa Ntchito Ana. TIMVERENI ndi maphunziro olimbikitsa ufulu wa ana kudzera m'maphunziro, zaluso ndi njira zina zofalitsira mauthenga. Mabukuwa analembedwa mu chaka cha 2011 ngati mbali imodzi ya pulojekiti ya IPEC/ILO ndi chithandizo chochokera ku boma la Italy.

IPEC/ILO ikulimbikitsa kuti mabukuwa athe kuyikidwa mu zilankhulo zosiyanasiyana komanso kusindikizidwanso kuti ntchito yothetsa nkhanza kwa ana ipite patsogolo. Ngati mwatanthauzira bukuli mu chinenero china kapena kusinthako mbali ina ya mabukuwa, kumbukirani kunena komwe mwatenga uthengawo ndiponso mutumizireko a ILO/IPEC mabukuwo kapena mbali yomwe mwasintha.

TIMVERENI – Lekani Kugwiritsa Ntchito Ana. Kulimbikitsa Ufulu wa Ana Kudzera M'maphunziro, Zaluso ndi Njira Zina Zofalitsira Mauthenga, Ntchito Yolimbana ndi Khalidwe Lolemba Ntchito Ana pa dziko lonse, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), International Labour Organisation (ILO), Geneva, 2011.

ISBN N. 92-2-113 240-4

Mungathe kudziwa zambiri za TIMVERENI kuchokera ku:
International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC)
International Labour Organisation (ILO)

4, Route des Morillons, CH-1211 Geneva 22, Switzerland
Telephone: +41 22 799 77 47
Fax: +41 22 799 81 81
Email: childlabour@ilo.org
Web site: www.ilo.org/scream

Cholinga: ?Kufufuza za mchitidwe
wolembe ntchito ana kwa aliyense amene
akukhudzidwa.

Phindu: ?Kuthandiza kukopa anthu ndi
kuwapatsa chidwi. Kuyambitsa njira
zofufuzira ndi kulimbikitsa kafukufuku mu
zimene anthu ena akuchita m'madera
osiyanasiyana ndi za chuma, pa nkhani
yolembe ntchito ana.

Nthawi

Phunzitsani zigawo zosachepera
zinayi koma zisapitilire zisanu ndi chimodzi.

Chilimbikitso

Imodzi?mwa?fundo?zofunikira?zimene?zikunenedwa
kawirikawiri m'maphunzirowa ndi yakuti aliyense
akuyenera kutengapo?gawo?ndi?udindo?polimbikitsa?
kuthetseratu mchitidwe wolembe ntchito ana. Sikokwanira
kuganiza kuti maboma, mayiko?ena?kapena?bungwe?
lalikulu?padziko lonse (United Nations - UN),?ndi amene?
angathane ndi?vutoli.?Mabungwe ambiri pa dziko lapansi
ayamba kale kuwonetsa chidwi pa zinthu zimene zikuchitika
ngakhale m'madera akutali adziko lonse panopa.?
Kubwezeretsa?mtendere?ku?mayiko amene kuli kulimbana
ndi kuthandiza ovutika ndi ngozi za chilengedwe,?chakhala?
cholinga?cha?dziko/bungwe?mzaka zimenezi.

Komabe,?pali?ana?zikwizikwi?amene?akugwira?ntchito
m'maiko ambiri amene tsogolo lawo silikudalira kuti m'maiko
mwawo?mukhale?kaye?mtendere. Anawa samapezeka?mu
nyumba zowulutsa mawu tsiku lililonse. Kunena mowomba
mkota,?anawa?alibe?mabanja?owasamala,?ndi?aumphawi
wadzaoneni,?opandanso? maphunziro.?Koma?mchitidwe
wolembe ana sinkhani yoti ingathetsedwe

Chidziwitso

Lingakhale ganizo
labwino kugwiritsa
ntchito maphunzirowa
nthawi yomwe
kafukufuku wachitika ndi
pamene zofufuzazo
zapezeka. Zotsatira za
maphunzirowo
zidzapereka maziko
olimba pomwe njira za
kufufuza zingayambire.
Pa maphunzirowa
akulimbikitsa kafukufuku
zimene gulu likhala
litadziwa.

pakuchita za chifundo. Nthawi zina anthu kapena mayiko amaganiza?kuti?pakupereka?ndalama?zothandizira?vuto, ndiye?kuti?akwaniritsa?udindo?wawo.?Ayi?Penera kukhala?choncho.?Udindo?wawo?ndi?waukulu?komanso sichapafupi kungowulekerera.

Tsono?tikuyenera?kutani,?komanso?tikuyembekeza kukwaniritsa?chiyani??Kodi?tikuganiza?kuti powasonkhanitsa?achinyamata?onse?padziko?ndiye mwadzidzidzi?angapambane?pamene?amnzawo?sanathe? Kodi?tikuyika?udindo?wathu?wonse?pamapewa?a?ana amnzawo??Ayi,?sichoncho.?Koma?kuti?tingathe?kugwira nawo ntchito?limodzi pogwiritsa ntchito mphamvu zawo, luso lawo ndi luntha lawo kuti tipange gulu lozindikira lopereka maphunziro ndi upangili kwa anthu kumadera kuti zinthu zisinthe.

Ndiye magulu a anthu sapangidwa ndi ana okha komanso a ndale, ogwira ntchito, makolo, aphunzitsi, omenyerera ufulu?wa?anthu?ogwira?ntchito,?olemba?anthu?ntchito, ogulitsa malonda, amasewero, a zisudzo ndi ena otero. Nanga awa akutani kuti athandizapo? Kodi akudziwa za vuto?lomwe?lilipo??Kodi?akudziwa?kuti?amayenera kumachitapo kanthu kuti zinthu zisinthe?

Phunziroli liri ndi zolinga zambiri panthawi yonse imene phunziroli?likuphunzitsidwa.?Achinyamata?m'gulu?lanu akhala?akudabwa?zolinga?zowapatsira?uthenga?wonsewu m'maphunziro?oyambilira?aja.?Kodi?akuyenera?kuchita nawo chiyani uthengawu? Ndi maphunziro awa, akhala ndi mwayi wopeza?chidziwitso, luso lofufuzira, komanso kugwiritsa ntchito uthenga. Pofufuza mogwiritsa ntchito kufunsa anthu odalirika oyimira madera awo, gulu lanu lidzapeza njira zambiri za m'mene lingakhali ndi kulankhula ndi anthu, zimene zidzawachitire ubwino m'miyoyo yawo komanso m'maphunziro awo. Adzakhala akupeza?zimene?anthu?ena?amadziwa?pa?nkhani?ya mchitidwe wolembe ntchito ana, komanso kudziwa zomwe anthu ena m'dera?angachite?pa nkhani?ya?m'chitidwe wolembe ntchito ana.

Anthu?ena,?mwachitsanzo?andale?ndi?ochita?malonda,
akhoza?kuthandiza?kwambiri pakukopa anthu kuthetsa
mchitidwe wolembe ntchito ana. Koma kodi akuchitapo
chiyani??Ichi?ndi?chimene?tikufuna achinyamata kuti apeze
atafufuza.

Komanso?pa?nthawi?yomwe?achinyamata?azipita m'madera
kukafufuza, akhala akupititsa patsogolo udindo wawo?
ngati?aphunzitsi?akumadera pamene anthu nthu omwe
azikawafunsawo?afuna?kudziwa?zifukwa zomwe
akunfunsidwira mafunso okhudza mchitidwe wolembe ana
achichepere ntchito, afuna?kudziwa?zimene achinyamata
akudziwa pa nkhani ya mchitidwe wolembe ana ntchito
komanso kuti angachitepo chiyani pothetsa vutoli.?Zoonadi,?
anthu?ena?sakakhala?omasuka?ndi kufufuza?kwa?mtunduwu?
mwinanso?kukana?kumene kunfunsidwa. Ili ndi phunziro
lalikulu kwa gulu lanu ndipo mwachidziwikire ena akafunsa
chifukwa chimene pempho lawo lakanidwira, auzeni
chilungamo.

Kuwonjezera?pa?kukonza?ndi?ipanga?kafukufuku kudzera
munjira yofunsa, phunziro ili likuonanso za njira zina
zopangira kafukufuku kudzera powunika mozama. Njirayi
ipangitsa kuti kafukufuku wanu akhale wodalirika ndipo
ithandiza achinyamata pa nthawi yopeza anthu ndi mafunso?
oyenera?kufunsidwa.?Zoonadi?kafukufuku?ndi ntchito
yayikulu imene IPEC imachita; ndi zachidziwikire kuti?
uthenga?wopezeka?ndi?magulu?ambiri?padziko?la pansi
udzakhala wofunika kutchito za IPEC.

Kukonzekera

Tikudziwa kuti maphunzitsidwe a phunziro ili akhala
osiyanasiyana Potengela gulu?ndi?gulu,?dziko?ndi?dziko,?
komanso potengera ndi maganizo amene alipo, khalidwe,
miyambo ndi chizolowezi. Zili ndi inu kudziwa ngati
mungathe kuphunzitsa phunziroli malingana ndi momwee
zinthu ziliri komanso polingalira kuti zotsatira zake ndi
chiyani ndi zina zotero. Chinthu choyambirira
ndikuonetsetsa kuti anawa ndi otetezedwa, ali ndi zonse
zofunika m'magulu awowo. Musaphunzitse phunziroli ngati
mukuona kuti lingathe kuononga maguluwa mwa njira ina
yake.

Chithandizo chapadera

Maphunzirowa ndi achindunji (osavuta kumva), ndiye musafune? chithandizo? china? chilichonse? pophunzitsa maphunzirowa. Koma ngati chithandizo china chilichonse chaperekedwa? pa? nthawi? yophunzitsa? ndi? kutolera uthenga, ?zilandireni? mokondwa.? Ngati? munakhala? ndi mwayi? wolandila? chithandizo? kuchokera? ku? nyumba zosungira mabuku m'dera lanu pa nthawi ya phunziro la kafukufuku ndi uthenga, mwina angakhalenso okonzeka kukuthandizani? mu? phunziroli.? Ntchito? yokonzekera kufunsa? pofufuza? (interviews)? ndi? kuwunika mozama (surveys) idzafunika kuti gulu lichite kafukufuku.

Mowonjezera, ngati mukugwira ntchito ku sukulu, ndi zotheka kuti mukhoza kupeza aphunzitsi a zamasamu ndi chiwerengero cha anthu. Zoonadi, ngakhale mutakhala kuti simukugwira ntchito ku sukulu, mukhozabe kudziwa aphunzitsiwa. Ukatswiri ndi chithandizo chawo chingathe kukhala? chofunika? pa? nthawi? imene? mukukonzekera kapena? kuchita? kafukufuku, ?kuwunika? kapena kutanthauzira manambala a zotsatirazo.

Chimodzimodzinso, ngati mukudziwa aliyense amene anachitapo za kafukufuku, mwachitsanzo, wolembe nkhani kapena mtolankhani kapena aliyense wogwira ntchito mu nyumba zowulutsa mawu ndi kufalitsa uthenga, ayitaneni kuti adzakuphunzitseni mmene munga funsire anthu. Izi zikachitika zotsatira za maphunzirowa zidzakhala zopambana.

Musavutike ndi maganizo opeza chithandizo kunja, komanso, musanyoze kufunika kwake. Cholinga cha Maphunzirowa sikuphunzitsa achinyamata kuti akhale akatswiri odziwa kutanthauzira manambala kapena atolankhani odziwa kufunsa mwaukadaulo koma kuti achinyamatawa aphunzireko kena kake ndikupeza upangili watsopano opangira zinthu.

Kutengera pa zimene zapatsidwa paphunziroli mukuyenera kuphunzitsa phunziroli nokha. Koma ngati mbali yofuna kuphunzitsa anthu, ndi zothandiza kupeza ena kuti akuthandizeni pa ntchitoyi. Anthu ambiri ali ndi chidwi ndipo ali okonzeka ndi osangalala kuthandizapo mwaulereka pa ntchito yotamandikayi.

Zofunikira

- Papala, zolemba kapena pensulo.
- Bolodi, mapepala a akuluakulu olembapo mphunzitsi. Uthenga wofunika pankhani ya mchitidwe wolemba ana ntchito (onani phunziro la Kafukufuku Ndi Uthenga). Makina a internet ngati alipo.
- M'ndandanda wa maina a anthu awa: andale, a malonda, nthumwi zoyimila mabungwe, nthumwi zoyimila anthu ngati anthu amene angathe kufunsidwa.
- Chojambulira kanema ngati chilipo.

Kuyamba

Dongosolo la magulu litengela kukula, maluso osiyana siyana amene akupezeka mwa achinyamatawa? komanso m'mene? inu? mukuonera? mphamvu? ndi? kudzipereka kwanu.? Phunziro ili ndilofufuza uthenga, kuwunika ndi kutanthauzila komanso kufunsa maganizo a anthu ena.

Pokonzekera? ndi? pochita? dongosolo? lofunsa? mafunso (Interview), zimakhala bwino kukhala m'magulu aang'ono a? anthu? awiri? kapena atatu? ngakhale? nthawi? zina zimatengera munthu amene akufunsidwayo. Kafukufuku wounika? chigawo? chaching'ono? mozama? angathe kukonzedwa? ndi? gulu? lonsoma? ngati? mukufuna kupanga opitilira mmodzi mungathe kugawanso magulu.

Pokozekera? kufufuza? pogwiritsa? ntchito? njira? yofunsa, achinyamata? angagwire? bwino? ntchitoyi? m'magulu ang'onoang'ono? kusiyana? ndi? aliyense? payekhapayekha. Chomwe? iwo? amafuna? kwambiri? ndi? chikhulupiro? ndi chitetezo? zomwe? gulu? limapereka.? Sikophweka kuyembekezera? wachinyamata? m'modzi? kufufuza? ndi kuyamba? ntchito? yofunsa? anthu? yekha.? Koma mwachizolowezi? anthu? awiri? kapena? atatu? ndiokwanira kugwira ntchitoyi koma ngati anthu ofunsidwa ndi ambiri, chiweregerochi? chigathe? kuonjezedwa? koma? osati kwambiri.

Kukonza Magulu

Kumbukirani kuti cholinga chathu ndi chakuti aliyense atengepo mbali osati abisale kumboyo kwa ena.

Gawoloyambalazochita:Kufufuza

Phunzitsani zigawo ziwiri kapena zitatu koma pakati pazigawo pakhale mpata opangira kafukufuku

Chidziwitso

Kuchita kapena kusachita kafukufuku kapena kuwunika mozama ndi chisankho. Ndondomekoyi yayalidwa mmaphunzirowa, koma siyofunikira kwenikweni. Mungathe kusankha kufufuza/kuwunika mozama kapena kufufuza pofunsa, kapena kuchita zonsezi, kapena osazichita. Komabe, tingakonde munthu atachitapo chimodzi mwa izizi ndi gulu ngati ndi kotheka

Anthu amene siali m'gulu lanu akudziwa zochuluka bwanji pankhani? ya? mchitidwe? wolemba? ana? ntchito?? Nanga ndi oukHUDZIDWA bwanji? Kodi akudziwa kuti aliyense angathe kutengako mbali ina iliyonse pofuna kuthetseratu khalidweli? Kodi? achinyamata? mu? gulu? lanu?? ndiosangalatsidwa? bwanji kufufuza zomwe anthu ena akudziwa pankhaniyi? Kodi angathe kukhala osangalatsidwa kutsogolera ntchito yowunika mozama nkhanayi? Kuwunika mozama ndikofunika kwambiri maka pofuna kudziwitsa anthu zinthu zomwe zikuchitika. Pakali pano gulu lanu likhala litasonkhanitsa pamodzi mauthenga ambiri onena za mchitidwe wolemba ana ntchito. Ndi chinthu chothandiza kwambiri komanso chopatsa mphamvu kuti iwo agwiritse ntchito zomwe apezazo komanso kudziwitsa ena, mopanda chindunji pa zimene akuchita pa za mchitidwe wolemba ntchito ana.

Libweretseni pamodzi gulu muchipinda chokumaniramo kapena chophunziriramo ndipo akhale ngati m'mene ana amakhalira m'kalasi kapena mozungulira ngati chilembo cha 'U'. Sakufunika kukhala ndi zogwirira ntchito pa nthawi imeneyi. Yambani zokambirana zanu kutengera ndi ndime za m'mwambazi ndi kufotokaza kuti kodi kufufuza/kuwunika mozama ndi chiyani, ndi chifukwa chiyani kufufuzaku kumachitika ku madera, nanga kumachitika bwanji? Ndi magulu ati amachita zofufuzawa. mwachitsanzo, makampani ochita malonda, boma, mayiko, mabungwe amene siaboma (NGOs), magulu oteteza ndi kuyang'ana ufulu wa ogwira ntchito ndi mmene amagwiritsira ntchito zotsatira zawo.

Fotokozani mmene kufufuzaku kuli kofunikira pa kuwona? maganizo ndi? khalidwe? komanso? kufunikira kwake? pankhondo yofuna? kuthetseratu? mchitidwe wolembe ntchito ana.

Pali? mafunso? ofunikira? kuwafunsa? mukuganiza? ngati ndi koyenera? kuti? pakhale? kufufuza? komanso? kuti kungapangidwe? bwanji? Pa? zokambiranazi? aliyense aperekepo? maganizo? ngati? ndi kofunika? kapena? ayi. Pamapeto? pa? zokambirana, akhale? tadziwa? bwino? za kufufuza? kapena? kuwunika mozama? ndipo? akhale okonzeka kuyamba kukonzekera ntchitoyi. Funsani wina kuti akhale ngati mlembi. Ntchito yake ikhale yolembe mfundo? za? zokambiranazo. Nkhani zazikulu? zoyenera kukambirana ndi gulu ndi izi:

- Ndi chifukwa? chiyani? mukufuna? kuchita dongosolo la kufufuza kapena kuwunika? Kodi zolinga? ndi? zofuna? ndi? ziti, mwachitsanzo, kodi? tikufuna? kudziwa? zambiri, kapena maganizo? a? anthu, kuyang'ana? khalidwe, kuyang'ana kayendedwe ka malonda, kuyang'anazofunika? koyambirira, ndi? zina zotero?
- Kodi? tili? kufufuza? mozama za ndani? Kodi tikuyenera? kuyang'ana? pa? gulu limodzi, kapena? ambiri? Kodi? tichite? kafukufuku mozama kamodzi kapena kambiri? Izi zidalira kwambiri pa zolinga ndi zofuna zomwe zilipo.
- Kodi? kufufuza/kuwunika? mozama? kukhale? kotani? Kukhale kwa mpukutu wa mafunso (questionnaire) kuti anthu akayankha aperekenso? Kukhale? kufunsa? kwa m'modzi-m'momodzi (one-on-one interview)? Kukhale mwa kutumiza mpukutu wamafunso (postal questionnaire)? (chenjezo: kufufuza/kuwunika? kotumiza (postal survey) kumadya ndalama ndi kutenga nthawi yayitali).
- Nanga kufufuza/kuwunika mozama kukhale kotalika ndi mwandondomeko yotani? Izi zidaliranso pa omverawo (audience) ndi mtundu wa kufufuza/kuwunika mozama umene uchitike. Komabe, liwuzeni gulu lanu kuti kufufuza/kuwunika mozama kukuyenera kukhala kwakufupi chifukwa anthu amatha chidwi ndi kutalika komanso mafunso ambiri (detailed questionnaires). Ngati mukuchita kafukufuku pofunsa m'modzim'modzi, ndi zotheka nthawi zonse kukulitsa (expand) mafunso ngati mukuona kuti ali okonzeka kuyankha.
- Kodi kufufuza/kuwunika mozama kukhale kwa nthawi yotalika bwanji? Nanga ndi liti limene tidzaunike, kuwulutsa? ndi kusindikiza zotsatirazo?

Nkhani zina zitha kutuluka nthawi ya mafunso
achifunsefunse, mulembe zonse zonedwazo.
Muyikonzekere bwino nthawi kuti?mupeze?zomwe?
zinayiwali?pamafunso?am'mbuyo?aja. Pofuna kuti anawa
akhale ndi chidwi ndi osangalala nthawi yonse?yofufuza,
auzeni?kuti?ayambe?ndi?achinyamata amisinkhu ndi zaka
zofanana ndi iwo.

Musaiwale kuti polojekitiyi ndi yokhudza mchitidwe wolemba
ntchito ana choncho ndi chifukwa chake ayenera kuyamba
kufufuza kwa achinyamatawa kuti apeze njira yothetseratu
mchitidwewu. Izi zipangitsanso kuti achinyamata
amnzawowo akhale?ndi?chidwi?ndipo?angathe?kuthandiza?
pa?ntchito yodziwitsa anthu za kuipa kwa mchitidwewu. Izi
ndi zoonaka makamaka ngati zikuchitikira kusukulu. Anthu
a pa sukulu angathe kukhala gulu labwino loyenera kulifufuza

Zokambirana?zikayamba?kuchepa?mphamvu?imitsani gawoli?
Umbani?mkota?mfundo??zikuluzikulu?zomwe zinatchulidwa?
pa?nthawi?ya?zokambirana.?Zilembeni?bwino bwino pa
chipepala (flip chart) kapena pa bolodi. Werengani mfundo
imodzi-imodzi ndipo muwafunse ngati akuvomerezana nazo
kapena ngati pali zowonjezera. Ntchito iyi ikatha pitani ku
gawo loyamba kukonzekera ntchito yofufuza.

Kukonza ntchito Yofufuza

Tsopano?gulu?lili?ndi?uthenga?wonse?ndi?zipangizo zofunikira
kupanga ndi kukonza ndondomeko za ntchito
yofufuza/younika mozama, mwachitsanzo kupanga
mafunso.ngati mwachitika mwayi wopeza chithandizo
pantchitoyi iyi ndiyo?nthawi?yowauza?anthu?amene?
awathandize?pa nthawi iyi imene ndiyovuta kwambiri.

Potsatira nthawi komanso mtundu wa kafukufuku umene gulu lagwirizana, gulu lingathe kuyambapo kukonza ndondomeko ndi? kulemba?mafunso. Izi zingathe kuchitika ngati gulu lonse motsogozedwa ndi inu kapena? nthumwi yanu, kapenanso mmagulu aan'gonoang'ono. Ndiye inu ndi okuthandizani muzizungulira m'magulumo?kupereka?thandizo? pamene lingafunike?ndipo?alimbikitseni?kuganiza? mozama pamafunso amene akukonza.

Ntchitoyi?ikatha?kambiranani?zimene magulu abweretsa. Cholinga ndikukonzera limodzi mafunso onse a pa mpukutu wa mafunso bwinobwino?kuti muyambe ndime?ina?ya?ntchito.? Kumbukirani?kuti?gulu?lililonse linayesetsa? kuchita?ntchito?yambwino?chonde musaweruze ntchito yawoyo. Popeza kuti mafunso ake ndi achindunji gawoli lisatalike komanso musalichedwetse popeza?achinyamatawa?akhala? ali?okonzeka?kuyamba chigawo chatsopano.

Kutengera zinthu zimene mulinazo ngati ma? kompyutala?ndi?makina?a?fotokope, pamene mpukutu wa mafunso wakonzedwa funsani?wina? kuti?azilembe?bwino?pa kompyutalayo?ndiye? musindikize mndandanda wa mafunso? wokwanila?ngati?m'mene mukufunira.?Ngati? zipangizo?tatchulazi palibe, wina?wolemba? bwino?alembe mafunsowa?papepala?koma? ngati?izi?ndi zosathekansa basi mukafunse ndi pakamwa maso ndi maso. Patsani gulu limodzi udindo wokonza ndi kukopela?mndandanda? wa mafunso woti?agwiritsidwe?ntchito?pa kufufuzaku.?Ntchitoyi ikatha mungathe kupita ku chigawo china.

Chidziwitso

Njira ina yofufuza kapena kuwunika mozama ndiye kugawa mpukutu wa mafunso amene mwawasonkhanitsa pa gulu kuti agwiritse ntchito ngati chitsanzo pamene iwo akukonza mafuso awo.

Komabe, dziwani kuti njira iyi ikhoza kupha luso lawo ndi maganizo awo pokonza mafuso.

Chidziwitso

Malangizo omveka bwino ayikidwe pamwamba pa mpukutu uliwonse wa mafuso. Malangizowa ndiothandizira wofunsa ngati kufufuzaku kukhale kwa pakamwa, kapena kwa woyankha ngati kufufuzaku kugwiritse ntchito mpukutu wa mafuso wolemba. Woyankhawo azindikire momveka bwino zomwe akuyenera kuyankha. Mafuso sakuyenera kukhala obwerezabwereza ndi osamveka bwino.

Kuchita kafukufuku

Chidziwitso

Makonzedwe a ntchito yofufuzayi zitengera ndi m'mene mukufuna kuti ikhalire. Izi ndi zoonapafunsa koonana maso ndi maso. Pokhapokha ngati ofunsayo ali ndi chotolera zithunzi za kanema, chotenga mawu kapena ngati ali ndi luso ndi ukadaulo wolembe mothamanga komanso mwachidule zoyankha za anthu. Choncho mbali yofunikira kwambiri pa ntchito yam'mbuyo ija inali kukonza mdandanda wa mafunso ambiri ofuna mayankho owerengeka oti "eya"; "ayi" kapena "sindikudziwa". Ngati ofunsayo azingochonga tima bokosi kapena kulemba tiziganizo tifupitifupi, ntchito yake idzakhala yosavuta komanso ntchito yowunika ndi kutanthauzira zoyankhidwazo yomwe ili patsogolo. Komabe pa nthawi yofufuzayi ndikofunika kulemba maganizo a oyankha pa mchitidwe wolembe ana ntchito.

Ntchito yofufuzayi iyenera kukonzedwa bwino komanso yokonzekeredwa bwino. Gulu? linene nthawi ndi ndondomeko zoyenera kutsatidwa. Mauthenga aperekedwe? nthawi yabwino? ndipo? ngati? ipangidwe pasukulu mphunzitsi wamkulu ayenera kuwuzidwa. Yikani pamodzi gulu lanu ndipo mutsatire ndondomeko zonse za kufufuza? gawo ndi? gawo? ndipo? lembani? zotsatira? za zokambiranazo. Zokambirana zanu zitsate mafunso awa: Ndani? (Who?) Ndi chiyani? (What?) Liti? (When?) Kuti? (Where?) Chifukwa chiyani? (Why?)

- Kodi ndi ndani amene akafufuzidwe, ndi ndani amene akafufuze? Mwachitsanzo, ofunsidwawo ndi ndani, ndi ndani amene adzikapereka mndandanda wa mafunso kwa oyankha?

- Nanga ndi ndani akatenge mndandanda wa mafunsowa?

- Kodi kufufuzaku kudzachitika liti?

- Nanga zotsatira zidzatuluka liti?

- Kodi kufufuzaku kukachitidwa kuti?

- Ndichifukwa chiyani tikufufuza?

Ngati tifufuza kudzera mu mndandanda wa mafunso Olemba, gulu linene tsiku imene mindandandayi idzaperekedwe komanso ndondomeko yotengera mindandandayi ikayankhidwa. Ngati muli kusukulu oyankha mindandandayi angathe kukhala mwachitsanzo asitandade 6 kapena 7. Mutakambirana ndi mphunzitsi wa mkulu pasukulupo komanso aphunzitsi amene akukhudzidwa, mungathe kupereka mindandandayi mamawa makalasi atangoyamba kumene ndi kuwatenga nthawi yopumila nkhomaliro kapena kumapeto a makalasi. Izi zingathe kuchitika mogwirizana ndi aphunzitsi onse.

Kufufuzaku kukachitika ndipo zotsatira zammagulu zikasonkhanitsidwa bweretsani pamodzi gulu kuti likambirane za ndime yotsalira kumasilira?zotsatira.

Podalira kufufuza komwe?kunanachitika ndi magulu amene anagawidwa, konzani ndondomeko?zoti kuwunikaku kuchitidwe ndi anthu omwewo amene?ana chita ntchito yofufuzayo. Ndi zabwino kuti iwo atenge umwini ndi kunyadira ntchito yawo ndi kuti azindikire chikhulupiro chimene?muli nacho mwa iwo. Zikuthawuzanso kuti pa nthawi imene zotsatira zidzaulutsidwa ndikusindikizidwa, maina awo akalembedwa kumapeto ngati gulu la anthu a za kafukufuku limene lachita ntchito. Izi zibweretsa kukula kwa kuthekera kwawo ndi chikhulupiriro chawo ndipo zotsatira zake zidzakhala kudzipereka ku ntchito.

Ngati muli ndi winawake kuti akuthandizeni mu ntchito, komanso ngati munthuyo ndi wothanthauzira manambala (statistician), iyi ndiyo nthawi yabwino yomupempha kuti akuthandizeni polemba zotsatira. Mukuyenera kukoza magulu osiyanasiyana pamodzi mu chipinda chimene mukugwiriramo ntchito. Ngati izi zingachitike pa matebulo (tabular forms) osiyana, zingakhale bwino.?Zotsatira za zofufuzazi?aziyike kutsogolo kwawo. Awuzeni kuti ndime yotsatira ndiyo kufupikitsa zimene apezazo m'matebulo, m'magalafu (graphs) ndi m'malembo.

- **Kuyika?zotsatira?mu?zithunzi?**Ngati?mafunso anakonzedwawo?anali?ochita?kusankha?mayankho opatsidwa, zikhala zotheka kuyika zoyankhazo m'matebulo kapena m'magalafu (mwachitsanzo,? kuyika?m'magalafu andodo?kapena?ozungulira),?gawo? limodzi?lowonetsa chiwerengero?cha?mayankho?oti? "eya? ndi?gawo?lina lowonetsa chiwerengero cha mayankho oti "ayi?ndi chinanso chowonetsa mayankho oti "sindikudziwa". Ngati mungapeze makina a komputala (mwina mwake kudzera ku sukulu kapena kunyumba?yosungira?mabuku)?ndipo?muli?ndi?nthawi komanso kuti mumadziwa kale kugwiritsa ntchito komputala kapena?mwinanso?muli?ndi okuthandizani,? yalani?zotsatirazi ndi?ndondomeko?zina?zopezeka? m'makina?a?komputala otchedwa excel/ kuti zopezazi zikawoneke mwa ukadawulo

Kumasilira zotsatira za kafukufuku

Chidziwitso

Kufufuza kozama opanda manambala ndikovuta. Kafukufuku wopanda manambala amafuna ukadawulo - komanso ntchito yowunika manambalawo ndi yovuta kwambiri maka kwa achinyamata.

Choncho, Musayembekezere zambiri pantchito. Ndipo onetsetseni kuti gulu likhale litasankha bwino owafunsa. Ichi ndi chifukwa chake mndandanda wa mafunso ukhale osapitilira masamba awiri. Ngati mafuso ndi achindunji ndi komanso a mayankho osapitilira atatu, kuwunika komaliza sikukhala kovuta.

Komabe, zimakhalanso bwino kungoziyika m'magalafu kapena m'mapepala ofanana mbali zonsezonse, kugwiritsa ntchito utoto wosiyana siyana. Liwuzeni gulu kuti lifotokoze bwino zimene zayikidwa m'magalafu kapena m'matebulo kwa owerenga. Mutu ndi funso lofunsidwa zilembedwe pamwamba pa magalafu kapena matebulo onse.

- **Zolembedwa:** Ena mwa mafunso, makamaka, p a n k h a n I yovuta?kwambiri?ya?mchitidwe?wolembe?ana n t c h i t o , azifunsa maganizo a anthu.?Izi zilembedwe mwa chidule?mu?malipoti. Mwina ena akudziwa?kulemba mowumba mkota?mauthenga? Koma afuna thandizo lanu.?Awuzeni kuti cholinga sikulemba tsatanetsatane zomwe zinanenedwa koma kulemba mfundo zofanana. Auzeni kuti angathe kulemba mobwereza ndendende zimene munthu (quotation) ananena makamaka ngati ananenazo ndi zofunikira kwambiri.

Lipoti?lanu?linene?mwatsatanetsatane?cholinga?cha kufufuzaku, ofufuzayo ndi ndani ndi zina zotero motsatira mafunso opezeka pa tsamba la khumi mbukuli. Onetsetsani kuti?zigawo?zitsatane?ndi? kulumikizana?bwino. Pomaliza pakhale?gawo?lina?lomwe? likuwumba?mkota?zotsatirazi powonetsa?mwa?chindunji?mfundo? zikuluzikulu?komanso kufotokoza zomwe iwo akuganiza kuti ndi phindu la kufufuzaku.

Awuzeni kuti asavutike kwambiri ndi ntchitoyi. Angolembe momveka bwino ntchitoyi ndi malipoti awowo mwachidule. Zungulirani?m'magulumo?pamene?akulemba?ndikujambula ma galafu ndi matebulo. Onetsetsani kuti aliyense akutenga mbali. Athandizeni kulemba bwino zimene akufuna kunena. Athandizeni kuika ziwerengero pamodzi ndi kukonza ma galafu.?Mwina? poyenda?muona?kuti?ana?ena?ali?ndi mphatso?polemba?magalafu,? kulemba?mwachindunji zotsatirazi kapena kulemba ma tebulo, afunseni amenewa kuti athandize amnzawo amene akuvutika kukonza lipotili.

Ngati?muli?ndi?mwayi?wopeza?makina?a?kompyutala, maguluwa angathe kulemba ndi kuphatikiza magalafu ndi matebulo a malipoti awowo. Ngati simungathe kugwiritsa ntchito?komputala? apempheni?amene?amatha?kuti akuthandizeni?komanso?kuti? anawa?aphunzire?mmene lipoti?limalembedwera?ndi?kuonetsedwa? ku?gulu.?Izi zidzawathandiza?pa?maphunziro?awo?apatsogolo.?Ngati mulibe mwayi wa kompyutala onetsetsani kuti olemba bwino

pamanja alembe lipoti lomaliza. Magalafu ndi matebulo angathe kudulidwa ndi kumatidwa m'masamba a malipotiwo.

Mukamaliza kulemba zotsatira, gawanani zotsatirazo ndi anthu? **Ntchito yotsatira** ena makamaka amene?anatengako?mbali?pa ntchitoyi.?Kutengera ndi malo amene inu mukugwirira ntchito, mungatulutsire zotsatira zanu ku sukulu kapena ku?madera.?Pezani oyang'anira? zolembalemba ndi kutsindikiza nkhani za pa sukulu (school magazine) kapena?nyuzipepala?za?m'dera?lanu?kapena?zowulutsira mawu?kuti?akuthandizeni?powulutsa?zotsatira?zanu. Zotsatirazi? zikhala ndi tanthauzo kwa ena.?Achinyamata adzakhala ofunutsitsa kudziwa zotsatira ndiye zibweretsa chilimbikitso chabwino, kudzikhulupirira ndi kunyadira kwa achinyamata mu gulu lanu pakudziwa kuti ena m'deramo akuwerenga?zopeza?zawo?ndi? kukhala?ndi?chidwi?mu zimene anganene.

Uzani nyumba zosindikiza nkhani za m'dera lanu kapena zadziko lonse ngati mungathe, kuti gulu lilemba nkhani yoti?iulutsidwe? kapena kusindikizidwa.?Zina?mwa nkhanizi?zichokera?ku?zotsatira? za?kufufuza?kwawo. (onani phunziro?la *Kufalitsa Nkhani: Kugwiritsa Ntchito Nyuzipepa* kuti mupeze malangizo). Ndi zotheka kuti zina mwa?zotsatirazi?zikhala?za?pamwamba?ndiye?kukhale kufunitsitsa kwa gulu lanu kufikirapo. Adziwitseni anthu onse?zazotsatirazi.? Cholinga?cha?kufufuzaku?ndi kuthandiza?achinyamatawa? kuphunzitsa?anthu?ena komanso?kuwasandutsa?ukhala?zida? zobweretsa kusintha?ku?anthu.?Gulu?lipereke?maganizo pa mmene zotsatirazi?zingagwiritsidwire?ntchito?ndi?kuti angapangenso motani kalondolondo wina.

Kumbukirani?kuti?malipoti?a?zofufuza?akhala?ofunika mumaphunziro otsatira?monga?phunziro?la *Kufalitsa Nkhani* ndi a *Kulemba za Nsangulutso*. Asungeni pabwino komanso kuwapachika pakhoma m'chipinda mumene gulu limakumana? kawirikawiri.?Anthu?ena?akhala osangalatsidwa?kuwawerenga.? Makamaka,?malipoti?a zofufuzazi?adzakhala?ofunikira?mu?ndime? yotsatira?ya phunziro lofunsa anthu pamene gulu likhala likukumana ndi?oyimirira?madera?ku?zokambirana?pa?nkhani?ya mchitidwe wolemba ntchito ana.

Gawolachiwirila zochita: KufunsaAnthu

Phunzitsani zigawo ziwiri kapena zitatu

Zina?mwa?njira?zimene?zakambidwa?kale?m'gawo?la
m'mbuyomu?zigwiranso?ntchito?mugawo?ili.?Mugawoli,
kufufuza?kofunsa?kukhala??kukuyang'ana?pa?munthu mmodzi
kapena ambiri, mwachitsanzo, andale, ogulitsa malonda?
m'masitolo.?Cholinga?chathu?ndi kufuna kudziwa zimene anthu
m'madera angachite komanso zomwe akuchita pa nkhani ya
mchitidwe wolembe ntchito ana ndikufuna?kudziwa?kuti?
anthuwa?akudziwa?zochuluka bwanji pa vutoli.

Sonkhanitsani gulu mu chipinda chokomaniranamo ndi
kukambirana zolinga ndi zofuna zanu usanayambe
kukambirana kuti mukafunsa ndani? Zolingazi zilipo zitatu:

- Kudziwitsa?ena?udera?za?mtundu?wa?polojekiti komanso?
nkhani?ya?mchitidwe?wolembe?ana?aang'ono ntchito;
- Kupitiriza?ntchito?za?kafukufuku?kumadera?kufuna kudziwa
kuti akudziwapo kale zotani ndipo chikuchitika kale ndi
chiyani popititsa patsogolo ntchito yolimbana ndi
mchitidwe wolembe ana ntchito;
- Kufuna?kupeza?chithandizo?chochokera?kwa?akulu akulu a
m'madera pa polojekitiyi komanso pankhondo yolimbana
ndi mchitidwe wolembe ana ntchito.

Kambiranani zolinga?zitatuzi?ndi gulu?ndipo muzitambasule. Ndi?kofunika?kuti?iwo?amvetsetse. Alimbikitseni kuti akhale omasuka kuti apereke maganizo awo?kuti azimve?zolingazi?bwinobwino?kuti athandize mosavuta pa ntchitoyi.

Chidziwitso

Ngati munali musanakwaniritse gawo la phunziro lofufuza, muyenera kukambirana za ndondomeko yofunsayi ndi gulu lanu. Gwiritsani ntchito njira yo funsa ya maso ndi maso pa awiri imene ikunenedwa mu gawo lowonjezera komalizira kwa bukuli.

Musanafike?ku?gawo lokozekera kukafunsa komanso mafunso okafunsidwa, inuyo ndi gulu muyenera?kuganiza bwino za anthu?amene ayenera? kukafunsidwa ndi chifukwa chake. Khalani ndi? nthawi?yopereka?maganizo?ndi cholinga chofuna kupeza mmodzi kapena anthu angapo?osankhidwa? m'dera amene angafunsidwe. Kumbukirani, kusankha anthu amene adzapititsa?patsogolo? zolinga?za?gulu?ndi polojekiti yanu. Gulu lipatsidwe ntchito imene lingathe kukwanilitsa; mwachidule afunse anthu awiri kapena atatu koma pazipita kanthawi munthu wotsatira asanafunsidwe.

Kusankha

ĀtǃP
ŪŋĀ́Pǃm Ā

Chidziwitso

Gulu silikufunika kuchita kafukufuku ndi munthu amene sakuonetsa chidwi ndi polojekitiyi. Ndi kwabwino kuitana atsogoleri a m'dera, kubwera ndi kudzakumana ndi gulu, ndi kukambirana mtundu wa polojekiti imene alinayo. Akhoza kuitanidwa ku zokambirana, kumva anthu akuwerenga zomwe alemba pa nkhanayi, kuwonerera zisudzo, kuwona chifaniziro chowonetsa za mchitidwe wolembe ntchito ana, ndi zina zotero. Pali chiyembekezo cha kuti anthu ena oimilira m'derawa sangakane kuyitanidwaku. Kafukufuku angaikidwe pamodzi ngati mbali ya kudzawonekeraku.

Mwachitsanzo, ngati wandale wa m'dera lanu waitanidwa kubwera kudzakhala nawo pa zochitikazi, ingakhale njira yovomerezeka kuwafunsa pambuyo pake pofuna kupeza zoyankha zawo ku zokambiranazi ndi polojekitiyi. Kufufuza kofunsa kungaphatikizenso mafuso pa zimene andale akuchita pa mchitidwe wolembe ntchito ana ndi kudziwa kuti angathandizapo chiyani ku dziko lonse pakuthetsa mchitidwewu. Munthuyo akhozanso kudzipereka kukawuza dera lake za ntchitoyi/polojekitiyi ndi kubweretsa zochita za gulu. Iyi ndi mbali imodzi yobweretsa dera pamodzi ndi kukulitsa chidziwitso komanso ndi ntchito yabwino yobweretsa mphamvu ku gulu.

Pali magulu asanu ofunikira mungawaganizire ngati ndi oyenera kufunsiidwa. Lililonse mwa maguluwa iri ndi zimene limazona ngati zofunika pazifukwa zosiyanasiyana:

- **Anthu Olemekezeka**-awa angakhale anthu oimira dziko ndi?m'madera,?andale,?ogwira ntchito?za boma,?ojijirika? achipani, oimira madera a kuluakulu, oimira maiko akunja, ndi ena otero.
- **Olemba?anthu?ogwira?ntchito**-gawo la?za?malonda?a mtundu?uliwonse?pa?kuyang'ana zamchitichidwe?wolembe ntchito?ana?ndi?lofunika?kwambiri.?Ingamakhale?ntchito yosangalatsa kumawuza oyendetsa mashopu, eni mafakitale, oyendetsa makampani a zamtengatenga ndi ena za nkhanu ya mchitidwe wolembe ntchito ana ndi kuti achitepo chiyani pa kuwonetsetsa?kuti?katundu?amene? amakhala?naye wakonzedwa m'malo amene anthu? amagwira?ntchito mosaponderezedwa.

- **Mabungwe aku?madera** Awa ndi monga mabungwe oyang'ana za chitetezo ndi ufulu wa ogwira ntchito, mabungwe amene siaboma, amene ena mwa iwo akhala akugwira kale ntchito mu za mchitidwe wolembe ntchito ana. Mabungwe oyang'ana za chitetezo ndi ufulu wa ogwira?ntchito?mwachidziwikire?amagwira ntchito?m'malo ogwilira ntchito, koma mabungwe amene siaboma ambiri ndi a ntchito za chifundo amachitanso kwakukulu pa kuyesa ndi kuthandiza ana ogwira ntchito ndi mabanja awo.
- **Anthu?Otchuka**—pali?maganizo?awiri?pankhani?yoti?anthu otchuka?azitenga nawo?mbali?pa?polojekiti ya?mtunduwu. Maganizo oyamba ndi oti zima peputsa pena kunyazitsa kufunika kwa polojekiti chifukwa choti anthu otchukawa ndi olemera ndipo moyo wawo ndi wa anthu wamba ndiosiyana. Maganizo ena ndi oti chithandizo chilichonse chomwe chingapezeke chilandiridwe. Ubwino wogwiritsa ntchito anthu otchuka ndi wakuti polojekiti imatha kukopa anthu komanso nyumba zoulutsira mau. Inu ndi gulu lanu musankhe chokukomerani.
- **Anthu okhudzidwa**—awa?angathe?kukhala akatswiri amaphunziro amene ali ndi chidwi pa nkhani ya mchitidwe? wolembe ntchito ana achichepere, olembe, makolo, antchito za luso, anthu wamba, achinyamata ndi ena otero.

Ntchito?ina?yabwino?ingathe?kukhala?ku?lankhula?ndi mmodzi?mwa anthu a m'magulu atchulidwawa. Gulu lingathe kufuna kufunsa anthu angapo a gulu limodzi kapena mmodzi mwa?anthu?ochokera? m'magulu?amene?angasankhidweko. Koma chachikulu ndi choti izi zitengera ndi inuyo, mmene gululo liliri komanso?zipangizo zomwe zilipo m'dziko anu ndi zina zotero. Dziwani?kuti anthu ena amene ali pamndandanda wonfunsidwa athaosavomera kuitana kwanu tsono mukhale ndi anthu ena apadera.

Chidziwitso

Ngati ndi kotheka, pezani chojambulira zithunzi za kanema. Zingathe kukhala zosangalatsa komanso maphunziro apadera kujambula pa kanema zokambiranazi. Makasetiwa angathe kuseweredwanso nthawi ina zomwe zingasangalatse ndi kusangulutsa anawa komanso zidzakuthandizani kusula anawa mmene angafunsire anthu mafunso pochita kafukufuku. Izi zikhalanso zosangalatsa kwa magulu amene sanachite nawo ntchitoyi.

Mukamaliza?chigawo?cha?mafunso?achifunsefunse pangani mndandanda wa maina oyenera uwafunsa gawo lina la ntchito ndikuona kuti nthuwa akafunsidwa bwanji. Kodi ikachitika padera kapena ikakhala kudzera ku mbali yotenga nawo gawo pa zochitika zimene gulu likapange mwachitsanzo?mtsutso??Ichi?ndichiganizo?chofunika popeza? ndi?chimene?chinene?mmene?makalata akalembedwere.

kukumana ndi odzafunsidwa

?Inuyo ndi gulu lanu muyenera kulemba kalata yabwino yowadziwitsa?anthu amene?akuyembekezereka kudzafunsidwa?kuwadziwitsa?za?polojekiti?yanu?ndi kuwafotokozela chimene inu mukufuna kwa iwo. Kalata yachitsanzo yayikidwa kumapeto kwa bukuli. Koma mau am'kalatayi?akasiyana?kutengera?ndi?zolinga?zanu komanso kutengera ndi chimene mukuwaitanira anthuwa, mwachitsanzo, mukuwaitana kuti mudzawafunse kapena kuti adzatenge nawo mbali mumtsutso.

Chidziwitso

Kulemba makalata ndiluso limene likufa chifukwa cha chitukuko cha ntchito za lamya ndi zina. Komabe ndi chida chofunika kwambiri. Zithandiza achinyamata m'maphunziro awo ndi kuwakonzekera moyo wawo wa ntchito wakutsogolo powaphunzitsa m'mene angalembera makalata, m'mene angadziwonetsere okha momveka bwino ndi mmene angasangalatsire ena ndi malembedwe awo.

Malangizo akalembedwe ka kalatayi nawa:

- Ikhale yayifupi,
- Ikhale ya?ulemu,
- Nenani molunjika chomwe mukufuna,
- Pemphani yankho,
- Ikani pakalatapo dzina ndi keyala koti yankho likatumizidwe.

Polongosola chiyambi cha polojekiti tsatirani mafunso amene tinafunsa kumayambiliro a tsamba la khumi. Makalata angathe kulembedwa ndi gulu onse kapena ngati m'magulu aang'onoang'ono ngati anthu ofunsidwa ndi ochulukirapo. Lembani pa bolodi kapena pa pepala lalikulu mfundo zikuluzikulu za kalatayi ndi cholinga chakuti gulu lonse lingathe kutsatira polemba kalatayi. Zungulirani m'magulumu ndipo athandizeni kulemba makalatawa. Ngati gulu lina lalemba kalata yabwino igwiritseni ntchito ngati chitsanzo pothandiza magulu ena. Ngati makompyutala alipo agwiritseni ntchito polemba kalatazi. Kalata iliyonse isainidwe ndi mamembala onse kuphatikizapo mphunzitsi. kufunsa iyi ndi polojekiti ya gulu ndipo umwini ndi wagulu lonse.

Mwachidziwikire?kalata?iyenera?kutsatiridwa?pogwiritsa ntchito lamya kwa munthu amene akukhudzidwa. Izi ndi zoon ngati mukulembera anthu andale, otchuka kapena atsogoleri amalonda. Liwuzeni gulu kuti isawopsedwe ndi ntchito ya munthu amene akumfikira. Cholinga chawo ndi chimodzi?ndipo?palibe?chowopsa? pochita?kalondolondo poyimba lamya. Adikire kaye kutha kwa sabata imodzi (kutengera ndi mmene zimayendera ntchito za bungwe lolandira ndi kupereka makalata m'dziko lokhudzidwalo) asanayambe kalondolondo?wa?kuyimba?lamya.?Limbikitsani?gulu kuti likhale lokakamila ndi amphamvu, komanso la ulemu kwa? aliyense?amene?angayankhulane?naye?pa?lamya. Kalata imene adaitumiza inali yofuna yankho ndipo, ngati yankho ina lililonse silikubwera, cholinga ha kuyimba lamya?ndi kupangitsa kuti mayankho abwere.

Ngati zinthu zogwilira ntchito sizingathe kufikira mpakana kumayimba?lamya,?limbikitsani?gulu?kulemba?kalata yaifupi ndi yaulemu?yokumbutsa munthu/anthu?amene sanayankhe.? Zingathe?kuthekanso?kuti anthu?ena sanayankhe, ndiye zikakhala choncho, musataye nthawi kuwakakamira. Yang'anani ena amene ali omasuka ndi okonzeka?kukuthandizani.?Pamene?ntchito?ya?gulu yayamba?kudziwika?m'dera?lanu,?zingatheke?anthu oimirira? maderawa?kudzafunsa gululi?kuti?adziwe zambiri.?Ichi?ndi? chizindikiro?chosakayikitsa?cha kupambana?kwa?polojekitiyi?pa? kupititsa?patsogolo ntchito yodziwitsa?ndi kubweretsa mgwirizano kudera.

Pamene makalata atumizidwa, mukuyenera kulisonkhanitsa gulu? **Kufunsa** kuti?liyang'ane?pa mtundu?wa?kufufuza?kofunsa pawokha.?Kodi?ndi? mafunso?ati?akufuna?kufunsa? Ofunsidwa?nthawi?zina?amafuna?kuti? akhaliretu?ndi chithunzithunzi?chamafunso?amene?akafunsidwe. Apatseni?mafunsowo?ngati?akupemphani?kutelo. kumbukirani kuti cholinga chanu ndi kupeza mayankho ku mafunso anu.? Kukhaliratu ndi?mafunso kumathandiza ofunsidwawo kukomzekera? ndi kuonetsetsa kuti akupereka mayankho owona.

Sialiyense akathe kuthana ndi mafunso onse mosavuta pa nkhani ya mchitidwe wolemba ntchito ana. Mwachitsanzo, ngati gulu?lingafunse?ogulitsa?malonda?m'masitolo?kwa?mtundu wopangidwa?ndi?mchitidwe?wolemba?ntchito?ana,?iye? angafunekufufuza/kuyang'ana pa lamulo la kampani pa nkhaniyi.

Tsono, ndime yotsatirayi ndi yokonza mndandanda wa mafunso. Onaninso m'zigawo za kufufuza mozama za muphunziroli. Zimene zagwiritsidwa?ntchito?m'gawolo? zikhozanso?kugwiritsidwa?ntchito pokonza?mndandanda?wa? mafunso a?ndondomeko?yofunsa. Komanso, mndandandawo usakhale wautali ndi wokwaniratu. Ngati kuli?kufufuza?kofunsa? kwa?mtunduwu,?wina wake?akakhale akulemba?zochitikazo? makamaka?ofunsidwawo?akakhala?anthu otanganidwa chifukwa cha nthawi yochepa akayigwirite ntchito.

Ngati kufunsaku ndi kopitilira kamodzi, ligaweni gulu lalikulu ndi kupanga?magulu?aang'onoang'ono?ndi?kupatsa?lililonse? ntchito yokonza mafunso pa ufufuza kofunsa kwawo. Aganizenso mmene mafunso akafunsidwire. Kodi aliyense wa m'gulu akafunsa funso? Kodi?munthu?m'modzi?ndi?amene? azikafunsa?ena?onse ndikumalemba?mayankho??Kodi?zotsatira? za?kufunsaku zikasungidwa pa tepi kapena pa chowonetsa zithunzi ndi mawu omwe??Kodi?akachite?izi?ndi?ndani?? Kodi?kufufuza?kozama kukachitikira?kuti-mchipinda?cha? gulu,?pa?malonene?munthu ofunsidwayo?amagwira?ntchito,? kapena?kwina??kwake??Kodi kungatheke kukakhala ndi nthawi zopumulira mkati mwa ntchitoyi? Zingakhale za ulemu kupereka chakumwa ndi nthawi zina zake zopumulira?kwa? munthuyo?pamene?nthawi?yomufunsa isanayambe, ili mkati kapena itatha?

Kambiranani?ndipo?ezani?chochita?pa?ndondomeko?zonse zokomezekera?ntchitoyi.?Ngati?ntchito?yofunsayi?ikonzekeredwa bwino, ofunsidwayo adzazindikira makamaka ngati ndi wa ndale oyidziwa ntchito yake, wa ntchito zamalonda kapena akuluakulu a mabungwe omenyerera ufulu wa anthu apantchito amene nthawi zambiri?amakumana?ndi?zinthu?zamtunduwu.?Ndipo sadzakuiwalani?chifukwa?adzakhala?ndi?chithunzithunzi?? chabwino?cha gulu?lanu?komanso?angathe?kudza kuthandizaninso?patsogolo mutati mwa aitananso.

Limbikitsani?gulu?kuganiza?mmene?wofunsidwa angayankhire mafunso ena ndi kukoza mafuso ena omwe angapangitse?kuti?ofunsidwayo?atulutse?mayankho ofunikira. Awuzeni kuti ayeselere ntchito yofunsayi pa mnzawo.? Mamembala ena agulu akhale ngati omvelera omanso? opereka?malangizo?kwa?munthu?ofunsa. Azisinthana?potenga? udindo?wa?munthu?wofunsa?ndi wofunsidwa ndipo ayizolowere ntchitoyi. Ngati muli ndi chojambulira zithunzi za kanema zingathe kukhala bwino kujambula?kufunsa? moyeseleraku?ndikukambirana?ndi gulu?lonse.?Choncho? aliyense?ali ndi?mpata?onenapo maganizo ake. Ngati ojambula kulibe chitani masewero ogawana udindo kuti aliyense achitile umboni kufunsaku ndipo angathe kupereka malangizo ake.

Pamene nthawi yofunsa yafika, onetsetsani kuti gulu lokachita?lakonzekera?bwino?kumulandira?munthu ofunsidwayo?komanso?kumuperekeza?ku?malo?amene akafunsidwire. Mukhalepo kuti muzilandira ofusidwa ndi kuwapatsa?chidziwitso?choyenerera?pa?polojekiti?ndi ntchito? zina?zomwe?zilipo.?Koma?mbali?yolankhula asiyireni mamembala a gulu?chifukwa ndi mbali imodzi yopititsa? patsogolo?maphunziro?awo?maka?ku?mbali yolumikizana?ndi? anthu.?Mukhale?ndi?gulu?pa?nthawi yofunsa?ndipo?mukhale? okonzeka?kupereka?thandizo ngati pali zovuta zina kapena pamene anawa akuchita mantha.?Ngati?muli?ndi?mwayi? ofunsidwa?angathe kumvetsetsa mavuto amene achinyamatawa angakhale nawo?ndipo?angathe? kukuthandizani?kukonza?pena?ndipena komanso powalimbikitsa .

Mukamaliza?kumufunsa?ofunsidwayu,?mumuthokoze kwambiri. Ichi chimathandiza inu ngati gulu kukhala pa ubale wabwino ndi anthu onse omwe mukuwafunsa.

Kufunsa

Ngati munakamufunsira?wofunsidwayu?ku?ofesi?yake,?iye angathe?kukhala?omasuka?kufunsidwanso?mafunso amtunduwu. Choncho?nkofunika?nthawizonse kuwonetsa?kuthokoza?kwa?aliyense?amene wavomera?kufunsidwa.?Onetsetsani?kuti gulu?lililonse?lomwe?linagwira?ntchito yofunsa?anthu alemba?ndikutumiza?kalata yothokoza?kwa?anthuwa.

Zoyenerakuchitandizoyenerakupewa

- Onetsetsani?kuti?aliyense?akutenga?nawo?mbali?pa gawo lililonse la phunziroli. Ndi zosavuta kuti aliyense atengeko?mbali?pokonzekera,?kuchita?ndi?kuwunika zotsatira?kafukufuku.?Ngati?ntchito?yofunsa yaperekedwa ku magulu ang'onoang'ono ndi zapafupi kuti aliyense akhale ndi gawo.
- Gwiritsani?ntchito?chojambulira?zithunzi?zakanema kapena makina a kompyutala ngati izi zili pafupi.
- Kutengera?nthawi?komanso?zipangizo?zimene?zili pafupi, musachite kupanga ntchito zonse zimene zili mphunziroli.?Mungathe?kusankha?imene?mukuwona kuti ndiyofunika kwambiri ku gulu lanu.
- Gwiritsani ntchito nthabwala ndi zina zoseketsa kuti achinyamatawa asatope pochita ntchitoyi makamaka pamene mugwiritsa ntchito chojambulira zithunzi za kanema kapena pamene mukuchita zisudzo za lowa m'malo
- Onetsetsani kuti ntchito yofunsa?kapena kufufuza mwaikambirana?mokwanira?komanso yakonzekeredwa bwino. Onetsetsani kuti mafunso ndi aafupi.
- Onetsetsani?kuti?zotsatira?za?kufufuza?zaunikidwa komanso kutsatiridwa bwino.
- ?Onetsetsani?kuti?gulu?lililonse?lalemba ndikutumiza?kalata?yothokoza kwa anthu amene?anawathandiza?poyankha?mafunso awo.

- Aliyense apatsidwe mbali imene ndiyomukhala, musawapatse achinyamatawa?mbali?imene?ndiyovuta?kwa iwo?kuopa?kuti angadzachite?theng'eneng'e?zomwe?zingathe? kuchepetsa kudzikhulupilira kwawo.
- Mamembala?onse?m'magulu?atengeko?mbali?polemba makalata?popeza izi zidzawathandiza patsogolo pa moyo wawo komanso?ziwapatsa upangili wam'mene angalumikizirane ndi anthu osiyanasiyana.
- Musayipangitse ntchitoyi ngati mpikisano.
- Osasankha powerenga zimene magulu alemba. Maganizo aliwonse?ndi?ofunika?choncho?werengani?zolembe?za magulu onse.

Kukambirana komaliza

Phunziro limodzi

Pamene?ntchito?yomaliza?ya?phunziroli?yatha asonkhanitseni? magulu?onse?pa?malo?amene mumakumanila?nthawi?zonse? kapena?m'kalasi?ndipo onetsetsani kuti aliyense wakhala momasuka ndipo muli bata.?Panthawiyi?mungathe?kupeza?anthu? ena?oti mukakhalire nawo limodzi pomvelera zimene maguluwa azipereka lipoti la ntchito yawo. Sonkhanitsani zotsatira zonse? za?ntchito?za?maguluwa?kaya?ndi?malipoti?a zotsatira za kufufuza kapena zotsatira za ntchito yofunsa.

Kambani?za?mmene?ntchito?inaliri?mwatsatanetsatane kuyambira pa chiyambi mpaka pamapeto ndipo limbikitsani kukambirana kwachidule pa gawo lililonse lantchitozi. Ndichiyani chimene iwo anachikonda? Nanga ndi chiyani chomwe iwo sanachikonde? Asiyeni alankhule zakukhosi? momasuka?pa?nkhani?iliyonse.?Kupereka mpata?wolankhula? momasuka?kwa?achinyamatawa pamene polojekiti yawo ikupitilira zithandiza kulimbikitsa mtima?odzidalira?kwa? achinyamatawa?komanso kulimbikitsa ubale wabwino pakati pawo.

Ngati mujambula kanema wa zisudzo za lowa m'malo kapena?yowonetsa?mmene?achinyamata?amafunsira anthu? mafunso?iyi?ndi?nthawi?yabwino?kuwonetsa kanembyi?i? zithandiza?kuti?achinyamatawa?amasuke komanso? kuwasangalatsa.?Kambiranani?za?mayankho amene?anthu? amapereka?nthawi?imene?iwo?amafunsa anthu.?Afunseni? ngati?iwo?anali?osangalatsidwa?ndi mayankhowo?kapena? ayi.?Kodi?akuganiza?zofuna kubweleranso?kukafunsitsa? mafunso?ena?amene sakupereka uthenga womveka bwino? Kodi akuona kuti zingathe?kutheka?kupempha? chithandizo?kwa?anthu amenewa??Mukuchitapo? ndondomeko?yanji?yoti achinyamatawa?ayambepo? pang'onopang'ono kumenyera ufulu wa ana?

Onani zotsatira za kufufuza kwanu ndi malipoti amene analembedwa.?Maganizo?awo?ndi?otani?pamalipotiwa? Afunseni ngati ndi osangalala ndi ntchito zotsatira. Kodi akuwonanso kwina kotu angakatsatse nkhani zawo, nanga bwanji nyumba zolembe ndi kusindikiza mabuku?

Ntchitoyi?ithandiza?kupititsa patsogolo?luso?la achinyamata lochitira kafukufuku, lolumikizana ndi ena komanso lowunika ndi kuulutsa mwadongosolo zotsatira za? kafukufuku.?Komanso?zithandiza?kuti?achinyamata athe kumvetsa kuchepa kwa mauthenga okhudzana ndi mchitidwe?wolembe ana?achichepere?ntchito?pakati?pa anthu. Izi zingathe kupereka mphamvu pa nkondo yawo yolimbana ndi mchitidwe woipawu. Komanso phunziroli ndi maziko abwino amaphunziro ena akutsogolo.

Kuwunikamomwentchito yayenderandikuchitakalondolondo

Akalozera?oti?angathe?kuyezedwa?ambiri paphunziro?
ili. Zina mwa zotsatira zodziwikiratu ndi izi:

- Kukonza mndandanda wa mafunso;
- Kufufuza;
- Kuyika pamodzi mayankho ndi kuwaunikanso;
- Kulemba malipoti a zofufuza ndikuzisindikiza;
- Kuulutsidwa kwa malipotiwa m'nyumba zoulutsira mawu;
- Kukonza mndandanda wa anthu ofunsidwa komanso makalata awo ovomera kufunsidwa.
- Kufunsa anthu mwandondomeko komanso kupanga ubale ndi munthu wofunsidwa;
- Kutsatira?anthu?amene?mayankho?awo ali ndi mwina mofuna kumvetsa ndi kukopa anthu komanso? kuwadziwitsa.

Pali zina zambiri koma ngati akalozera awa achitika ndiye kuti gulu lagwira ntchito yabwino ndipo muliuze zimenezi.? Ntchito?za?mphunziro?ili?zingathe?kukhala zosangalatsa? kwa?achinyamata?komanso?zabwino kwambiri pamaphunziro awo. Phunziro ili lingathe kukhala ndi? zotsatira?zabwino?maka?ku mbali?yolumikizana?ndi anthu komanso luso lofunika?pachikhalidwe cha tsiku ndi tsiku. Mukamaliza phunziroli ndipo ngati mwakhutitsidwa pitani ku phunziro lina.

Magawo owonjezera

Kufufuza ndi kufunsa mmodzimodzi

Gawoli likufotokoza ndondomeko za momwe achinyamata angafunsire mafunso anthu. Gawoli likupereka malangizo a zomwe ziyenera kuchitika. Mongofuna kunenako mwachidule gawoli likulangiza kuti anawa ndiwofunika kuwapatsa maphunziro a momwe angafunsire munthu aliyense. Cholinga chawo chikhale kufuna kuchita ntchito yabwino choncho ndikofunika kuti anyamatawa adziwe mokwanira zomwe ziyenera kukafunsidwa. Pomaliza gawoli likupereka mndandanda wa ndondomeko zodziwika kale zomwe zimayenera kutsatidwa pokonzekera ntchito ya mtunduwu.

Malangizo polemba kalata

Gawoli likufotokozammene kalata ingalembedwere komanso ndondomeko zoyenera kuziganizira polemba kalatayo. Mwachidule gawoli likuti kalata iyenera kukhala yayifupi, yaulemu ndiponso yachindunji. Kalata ipemphe kuyankhidwa choncho payenera kukhala keyala ya gulu lomwe lalemba kalatayo. Pomaliza gawoli likupereka mndandanda wa ndondomeko zodziwika kale zolembera kalata

Kalata zachitsanzo

Gawoli likuonetsa makalata olembalemba ngati chitsanzo. Kalata ina ikupempha thandizo ku bungwe pamene ina ikupempha thandizo ku kampani. makalata alembedwa potsatira malangizo kalembedwe ka kalata amene akupezeka muchigawo cha chiwiri.

Lekani Kugwiritsa ntchito Ana

ILO
International programme on the
Elimination of Child Labour (IPEC)

ILO/ IPEC Malawi Project
Maneno Complex
Behind Bizonowaty filling station
PO BOX 30135
Lilongwe

Tel: (+265)-0-1 770 388/ 199/155

www.ilo.org/ipec

ISBN 92-2-113240-4

